

Cséve Anna
**„HALÁLHÖRGÉS
 A PUSZTÁBAN”**

A Barbárok keletkezéstörténetéhez¹

Írásom címét a *07 magazin* 1996. decemberi számának gyilkossági rovatából vettem, amelyben drámai híradást olvashatunk. Három magánakvaló, marcona juhász agyonvert egy ismeretlen csavargót, mivel az idilli magányukat kéregetésével megzavarta. Idézem a *07 magazin* cikkíróját: „Amikor a több sebből vérző, a földön fetrengő, összevert, megrugdosott, megszurkált férfi már nem tudott magáról, védekezni pedig jó ideje már sem ereje, sem mersze nem volt, akkor a juhászok a három pulit is ráuszították... A véres és kegyetlen esemény végén mindenki visszavonult saját hajlékába, mintha mi sem történt volna. A három férfi másnap reggel ugyanúgy kihajtotta az állatokat a legelőre és végezték dolgukat. Minden nap volt közülük, aki megnézte az élettelen holttestet.”²

Miközben a túlzóan naturalista, irodalmias felhang mögött ráérzünk a fájdalmas valóságra, Móricz Zsigmond *Barbárok* című novellája jut eszünkbe.

„Az ősi magyar pusztának megvannak a maga szabályai, amit évszázadokon keresztül, apáról-fiúra sajátítanak el az itt élő emberek. E sajátos világban nem szokás sokat beszélni... A pusztai embert inkább tettei jellemzik, mintsem szónoklatai... A törvényeket itt másképp értelmezik és másként élik” írja a rendőrségi tudósító, kinek magyarázó szavai szépen rímelnek Péter László forráskutatásainak következő summázó megállapítására: „Nevezetesen a pásztoréletben előforduló gyilkosságok - az életformából következő azonossággal - így, illetéknéppen szoktak megégni.”³ Azt hiszem Bálint György Barbárokról írt kritikusi megjegyzésének⁴ parafraziséval foglalhatnánk össze a tanulságot: vagyis ha egy Mars-lakó vagy egy német szociálpszichológus elolvassná, akkor megismerné belőle a magyar lényegét.

*

Mielőtt az Ercsi melletti Kispusztán esett gyilkosság leírását „olcsó valóságfestése” miatt elmarasztalnánk, nézzük meg, mi újság a csobori pusztán! Valóságos földrajzi helységet jelöl-e az Alföldön, vagy színpadkép, görbén búsuló vadkörtefával a háttérben?

A döntésben az 1931. április 12-én megjelent *Barbárok*⁵ értő olvasói is ingadoztak. Kosztolányi az esetet látja benne: „Miről van itt szó? A csobori pusztán két juhász agyonver egy harmadikat, Bodrit, aztán a fiát is, mindkettőjüket egy gödörbe temetik, elhajtják háromszáz birkáját, két szamarát, az asszony tíz nap múlva keresni indul az urát, keresi egész nyáron, ősszel, télen, végre tavasszal a puli kikaparja a gödröt s az egyik gyilkos, akit közben különböző lopások és gyilkosságok miatt már letartóztattak, bevallja bűnét. Ennyi a meztelen

mese-váz. Egy eset ez, a véletlen szeszélyével színezve, napihír, vértől csöpögő rendőri tudósítás valamelyik lármás újságban.”⁶

Mégis, Móricz kezében a történet biblikus archetípusa nemesedik, egyszerűen megszépül. Kosztolányi lelkendezik a gyönyörűségtől olvasása közben: „A pusztá hallucinál. [...] Most egy új vízió: az áldozat, a juhász. [...] Végül a leglázásabb vízió: a veres juhász. [...] Milyen szép az, hogy a haja nemigen látszott, milyen izgató és valószerű. [...] Egy kóró: vízió. Egy vadkörtefa: vízió. [...] Régóta vizsgálgatjuk, forgatjuk jobbra-balra ezt az elbeszélgetést, latolgatjuk egészben, nézegetjük mondatait, sőt központozását is s mindössze annyit állapíthatunk meg, hogy azért hat ránk, mert olyan, amilyen [...] az elbeszélő jól érzi magát, s az olvasó is, igen jól.”⁷ Az eset tragikus valóságátartalma tehát Kosztolányi szerint indifferens a mű szépsége szempontjából, hiszen „A valóság az írónak éppoly messze, idegen terület, mint Tündérország vagy egy Holdbeli táj.”⁸

*

A *Nemzeti Újság* kritikusja azonban úgy véli, hogy Móricz nem Tündérországból, hanem Tömörkény novelláskötetéből „mentette át” a témát; az eset pedig egyszerűen az irodalmi lopás körébe tartozik. Alig egy héttel a *Barbárok* megjelentése után, a *Nemzeti szalon* kulturális rovatában Tóth László arról elmélkedik, vajon honnan vehette az író novellája anyagát. Idézem: „Móricz Zsiga írt nemrég egy novellát, azt hiszem, ez volt a címe, hogy Barbárok... Ha én a politika miatt nem lettem volna rá dühös, akkor talán csak azt mondtam volna erre a novellára, hogy nem nagyon sikerült... De így önkéntelenül is az jutott eszembe, hogy mennyire jobban írta meg ezt már egyszer Tömörkény István. Mert Tömörkény István ezt már jól megírta, olyan jól, hogy én még most is emlékszem rá s igazán kár, hogy Móricz Zsiga nem emlékszik rá, mert akkor talán meg se írta volna...”⁹

*

A novella keletkezéstörténetének kutatását Szeli István és Péter László cikkei¹⁰ alapozták meg. A következő áttekintés forrásfeltárásaikon alapszik; főleg Péter László alapvető tanulmányán, melyben áttekintést találunk a kecskeméti rablóbandától a *Barbárokig* vezető alapvető források valamint népköltészeti motívumok körforgásáról.

A valóságos eset leírása a *Szegedi Napló* 1899-es Akarácsonyi számában olvasható. Reizner János történész itt a hírhedt rablógyilkos kecskeméti banda rémtetteit ismertette¹¹. A legveszedelmesebb hírű betyárok egyike Bajdor János volt, egy vállas, szép szál pásztoember, ki, mint kiszolgált közkatona a szabadságharc után juhásznak szegődött a kecskeméti pusztára. Először csak azért lopott, hogy a gondjára bízott elvesztett jószág hiányát pótolja. Később már kettesben, hármasban raboltak, sokszor épp azért estek nagyobb gyilkosságba, hogy a csendbiztosokat megvesztegessék kisebb bűneik palástolásáért. A hatvanas években Bajdor János két társával, Muzslai Gyarmati Jánossal és Németh

Györggyel, a Vágó járásban megtámadta Bodri Péter kecskeméti juhászt és 13 éves fiát. Botokkal agyonverték, majd megfojtották és beásták őket a homokba, mint ahogy korábbi rablógyilkosságaik alkalmával is tették. Bodri háromszáz juhát és három szamarát elhajtották és megosztottak rajta. A juhász felesége kereste a férjét, de hasztalan.

Az Alföld rossz közbiztonsági állapotait megelégedve a kormány Gróf Ráday Gedeont, a Belügyminisztérium rendőrségi osztályának vezetőjét küldte 1869-ben Szegedre a betyárok megfékezésére. A királyi biztoshoz is hírhedtebb vallatóbiztos, Laucsik Máté, Fejér megye központi szolgabírája vezette a kihallgatásokat, s szinte minden beismerő vallomást kicsikart újszerű, pszichológiai terrort alkalmazó eszközeivel. Bajdor Jánossal, Reizner elmondása szerint, Laucsik nem boldogult a lélektan segítségével sem, csak a rettenetes fizikai tortúrák törték meg végül a gyilkost.

A szegedi vár kazamatáit és Rádayt nemcsak a betyárok kézrekerítésének sikerei tették híressé, hanem középkori vallatási módszerei is. A Ráday-jelenség, s a szegedi monstre perek erőteljes hatást gyakoroltak az ország közvéleményére. A kormány ártatlan emberek meghurcoltatását emlegető országgyűlési interpellációk hatására, 1873-ban leállította a nyomozást.

A szegedi várban történekről sokáig nem mertek beszélni a környező tanyákon, de a néphagyomány megőrizte a Bodri- esetet, csak a neveket variálta kedve szerint. Ráday, a szájhagyomány egyik verziójában, a Gajdorja (Bajdor) nyakába akasztott gyilkos tárgy, a kötőfék (a Barbárokban a kilincsre akasztott öv) segítségével készítette vallomásra a vádlottat. A szájhagyomány e verzióját Nagy Jenő gyűjtéséből ismerjük.¹² (Megjegyzem: az 1940-es évek elején Móricz kitartóan járta Bálint Sándor néprajztudós társaságában a Szeged környéki tanyákat, még mindig emlékezők után kutatva.)

A Szegeden, Ráday mellett ügyészi teendőket végző Edvi Illés Károly még 1891-ben megírta visszaemlékezését. Az *Emlékeim a szegedi várból* című írás csak Edvi halála után, 1923-ban jelenhetett meg a *Világ* hasábjain. A folytatásokban olvasható ügyek négy és fél év perirati anyagát fogták át, benne, mindjárt az elején ott található Bodri juhász története.

„Minő csodálatos átalakuláson ment át Laucsik keze alatt egy-egy megátalkodott gonosztevő, ennek legmeglepőbb példája volt az a Bajdor János, kinek nevét fontosabbnak már említém. Juhász volt a bugaci pusztán s kegyetlen rablásait már elfogása előtt sokan gyanították, a közbiztonság közegei pedig tudták is. De azért nem bántották, mert őket is részesíté a haszonban. E kemény gonosztevő megpuhítása sok gondot adott Laucsiknak. Egyebek között erősen terhelte az a gyanú, hogy Bodri Péter kecskeméti juhászt és hasonszőrű fiát kötéllel megfojtották, a homokbuckák közt elásták, s az őrizetükre bízott juhnyáját elhajtották. Laucsik már megközelítő biztossággal tudta, hogy ezt a rablógyilkosságot Bajdor János és Muzsai Gyarmati János követték el. De vallani egyik sem akart, anélkül pedig már azért sem lehetett ki-

sűtni a dolgot mert a hullák föltalálása lehetetlen volt. Laucsik tehát fortélyhoz folyamodott.

Miután Bajdort semmiképp sem sikerült megszólalásra bírnia, végre fölfedezte, hogy legnagyobb mértékben babonás. S ezzel megtalálta a rejtély kulcsát. Éjfél tájban előhozatta Bajdort, égő gyertyák közé feszületet helyezett, s fölmutatván egy kötéladarabot, azt mondta, hogy a Bodri Péter szelleme elbeszélte, hogy miként végezték ki, s a kötelet azzal a kéréssel adta át, hogy azt Bajdor nyakára kössék s mindaddig rajta hagyják, míg bűnét be nem vallja. S amíg a kötél a nyakán lesz, a meggyilkolt szelleme minden éjjelkor meg fog jelenni börtönében”¹³

A juhászgyilkossághoz tárgyában és feldolgozásában is hasonló „rendőrségi karcolatoknak mintegy jól kifejlett hagyománya volt Szegeden. Ugyanezt mondhatni a betyárlegendákról is. Békefi, Kulinyi, Palotás egymás után írogatják a Ráday-korból való megtörtént és koholt históriákat, Rózsa Sándorék romantikus kalandjait.”¹⁴ Békefi Antal és Palotás Fausztin Rio álnéven megjelent könyvében *A másli*¹⁵ című novella mesés színezettel interpretálja Bodri Péter esetét.

„Furcsa másli volt az. Laucsik kötötte a szegedi várban. (...) Ott kezdődik a kecskeméti síkság egyik nyárfaerdőjénél, amikor egy napon, 1850-ben hiába várta haza szegény Simádiné az urát meg a fiát. Simándi arról volt nevezetes ember a síkságon, hogy a legszebb juhái voltak. Maga volt a saját nyája számadó juhásza, legényfiát pedig maga mellé vette bojtárnak. Könnyű volt a legszebb nyáját nevelni, amikor Simándi éjjel-nappal maga etette juhait, elbarangoltak a nagy messzeségre egy kis kövér legelőért.

Egyszer aztán Simándiék elvesztek, elveszett a legszebb nyáj is. Mintha a nyárfaerdő nyelte volna őket el, ahol utoljára voltak.

A szegény asszony véresre sirta a szemét, így járt helységről helységekre kutatni az ura meg a fia után ... hasztalan volt mindez, egy lábnyom sem maradt utánuk sehol, semerre.

Hát sirt szerencsétlen Simádiné, sirt elhagyatva, egyedül, amikor egyszerre azt hallja, hogy Szegeden van a „királynak” egy „embere”, aki mindent tud, aki mindent lát s igazságot tesz.”

Tömörkény István *Oda a juhász* című novellájából már csak az agyonvert juhász, Vitéz Kis Mihály meggyilkolása utáni eseményeket ismerjük meg. „...Mihály itt fekszik a nedves, esőáztatta sziken, és nincs benne élet. A többi juhászgazda meg bojtár, aki e térségben legeltet, Mihály sorsát éppen nem veszi észre, mert így esős időben ők is csak éppúgy fekszenek a földön, belebújva a szűrbe...”¹⁶ A novella szűkös esemény-sorozatát Tömörkény általános elmélkedéssel, pusztai anekdotázással bélelte ki, kissé „álirodalmasítva” annak tragikumát. Verses mottót rakott az elejére, s még mindennek tetejében az írást enyhe humor is átlengi. Idézem: „s bár nincsen, mint a nóta mondja (rézfokos a fejében, páros

kés a mejjében), hanem azért Mihály tökéletesen meg van halva.”. A Barbárok tömörségével szemben a bőszevűség jellemzi, a hulla fölött álló juhászok azon vitáznak, hogy „Az ojan kényös minden ágát” vagy a „Subáját éppen hogy csak lengeti a szél” kezdetű népdalt énekelte-e az áldozat utolsó estjén. S hogy szó ne érje a ház elejét, Tömörkény cigányokra osztja a gyilkos szerepet. Nagyjából és egészében megállapítható, hogy Tömörkény műve csak távoli rokona a *Barbárok*nak.

*

Szeli István fent említett tanulmányában Móra István *A párbaj* című novelláját¹⁷ jelöli meg a *Barbárok* lehetséges modelljeként.

„A gyerekek éppen fejtek, az öreg Bóczán pedig a nyergit igazgatta egy mustra izstrongaszéken. Előtte bizodalmas, mégis illendő távolban hasalt Gurujj, a gúnyaörzö, derekas eb, odább a kerítő kölyökkutyák tülekedtek, hancúroztak.

Egyszer csak Gurujj elbőffenti magát. A nyirkos gypszin távol dübörgést vezet tanult fülébe. Kerék, Paklincs fölnesszel a böffentésre, abbahagyják a játékot, szétnéznek.

Csakugyan, napáldozat felül erre tart egy szamaras ember, nyilvánvalóan juhászember. Amért is a kutyák csahintanak bár egyet-kettőt maguk közt, nem ütnek semmi nagyobb lármát. Mit is ugassonak világos nappal, |juhászemberen. [...]

A |juhász leszállt, megkötötte a szamarát a szürszáritó ágashoz, csak azután köszönt Bóczánnak:

- Ad|on Isten!
- Fogadj Isten, adjon Isten.
- Mire végzik kendtek?
- Ehun e, vergődünk. [...]

S úgy maradt állva. Szép szál, széles csontú, inashusú fiatal ember volt. Mindössze a kék szeme volt kivető benne, meg a vernyeges haja. Fura az juhászembernél nagyon. Annál derekabbak azok a forradások a homlokán, azok a foltozatlan foltok bodor hajja közt. Az igen, az juhászembert illet.”

A Zenta vidéki tanyákon tanítóskodó Móra István novellája csak a történet epikus terjedős, a tudósítás szintjén maradó variációja. Móra is megváltoztatja Bodri Péter nevét, vagy talán ebben a variációban hallotta a kevi-tornyosi, horgosi juhásztól. A történet végén Bóczán, a betyárromantika egyik utolsó képviselőjeként az isteni igazságszolgáltatás szerepét tölti be s felülkerekedik a rátámadó veres juhászon:

„Vagy kettőt tántorodott a veres juhász hátra, azután jobbra, akkor fölbukott egy jajszó nélkül.”

A *Barbárok* szövegének architektúrájába valóban több építőelem beépült ebből a novellából. Móricznak valószínűleg megtetszett a veres juhász figurája, nemcsak azért, mert Fekete Miklós *Híres alföldi betyár Rózsa Sándor viselt dolgai, Perbefogatása és elítéltestése* (Pest, 1859) című könyvéből megtudta, hogy Rózsa Sándort is vernyeges bajusszal áldotta meg a természet, hanem talán azért is, mert bizony, saját maga is vernyeges bajuszt viselt.¹⁸

*

Móricz Zsigmond nagy regénytémája, mely már az 1910-es évek közepétől foglalkoztatta: Rózsa Sándor betyárhistoriája volt. Jegyzetfüzetei feljegyzése szerint a Ráday-kort már ekkor ismerte, s kezdte gyűjteni tervezett regényéhez a forrásokat. Az első legkorábbi adalék, a névrokon Móricz Pál cikke¹⁹, melyet az író az *Élet* című lapból tépett ki 1913-ban.

Rózsa Sándor karikás ostora mellett ott szerepel a *Barbárok* fő motívumként emlegetett rézveretes szij is. A „rézhúrokkal áttűzdelt szíjgyártó művek eredete őshazánk titokzatos, regés pusztai vándorvilágába nyúlik vissza. Népünk kezén egyik-másik szíjművész munka változatlanul fennmaradt máig.”

Móricz az 1912 nyarán írt *Kerek Ferkó* c. regényében ábrázolta először a magyar pásztortársadalmat. A Nagyalföldi, a kunsági pásztor „könyvemű, istentelen beszéde” és „becstelen, józan közönyössége az erkölcsi mákkal szemben”²⁰ már ekkor megdöbbenette. Ezeknek a betéteknek az írásához - mint regényeinek szinte mindegyikéhez - saját néprajzi gyűjtését használta fel.

Az Erdély-trilógia terve szintén ezidőtájt, 1913 környékén körvonalazódott Móriczban. Az anyaggyűjtést már ekkor megkezdte, majd Erdélyt is bejárta, nyomon követve Bethlen Gábor útját; régi erdélyi családok törtériát ismerte meg az Erdélyi Múzeumi Egylet levéltárosa-nak segítségével. Mire körútját befejezte, tele volt élménnyel, s *A nagy fejedelmet* 1927-ben kezdte közölni a *Pesti Naplóban*. A javított változatot a Nyugat 1930-as évfolyama hozta folytatásokban. Az első könyv második fejezetében, az V rész egyik epizódjában Bethlen Gábor Simoni Györgyöt hajdúk toborzására küldi. Simoni útja az alföldi pusztán keresztül vezet, Móricz a rideg pásztorokat a tőle megszokott etnográfiai pontossággal ábrázolja, de már más művészi eszközökkel, mint a *Kerek Ferkóban*. A hosszú, kerek mondatokat, az inkább tudományos tanulmányra emlékeztető leírásokat a cserényről, csikónyírásról, az iszákkészítésről, felváltotta a rövid, megfontolt, de korhűsre törekvő párbeszéd sora. Móricznak szerencsésen megteremténie saját archaizáló stílusát.

„- Na uram, - mondta egyik az úrnak - itt osztón vadak közé jutottunk. Most a kutyák, mintha a marha körül elvégezték volna dolgukat, rájuk rohantak éktelen ugatással; akkorák voltak, mint a borjak, vesztettek, mint a farkasok [...]

- Szólj a kutyádnak, vagy mind agyonvágjuk - szólt a kun a gulyásnak, de az csak nevetett.

- Játszodnak.

- De a kikkú a játikát! - mondta a kun és tarkón vágta a kutyát, amelyik éppen az ő lovára ugrott fel.

A kutya lehemperedett és tajtékozó szájjal szűkölt.

De ez jó volt, mert a többi egy kicsit észbe kapott s a gulyás beleordított a társaságba.

Iszkitee!”²¹

Az iszkite régi magyar kutyaűző szavunk, a Barbárokban is szerepel. Móricz jegyzetfüzetében a „Kutya - hogy kell csitítani” bejegyzés hozadéka lehet, mely egy még nem azonosított R. nevű szerző, nem azonosított könyvének 36. lapján olvasható.²²

A *Barbárok* lehetséges forrásai tehát egybeesnek a

Kerek Ferkó, az Erdély-trilógia, a Rózsa Sándor regény forrásaival. Móricz novellái rendszerint- mint a *Barbárok* példája is mutatja - nagy regényeinek folyománnyaként, mintegy irodalmi melléktermékeként születtek.

✱

Az előbb felsorolt források sokszor csak témakönságra utalnak, mégis tanulságos összefüggésekről árulkodnak. Jó példa erre ugyanezt a juhászgylkosságot megörökítő román népballada, *A báránka*, mely számtalan változatban élt a román nyelvterületen:

Havas csúcsától,
menny kapujától
völgyi vidékre
jő, jődögél le
három kis pásztor,
ki-ki falkástól.
Köztük egy moldvai
vala egy vrancai
s egy odaáti, magyarországi.

Ezzel a vrancai
megáll szót váltani, főzik ezt össze, hogy sötét este
moldvait megölik,
életét elveszik
több-szebb juháért, göndör kosáért, kezes lováért,
komondoráért.²³

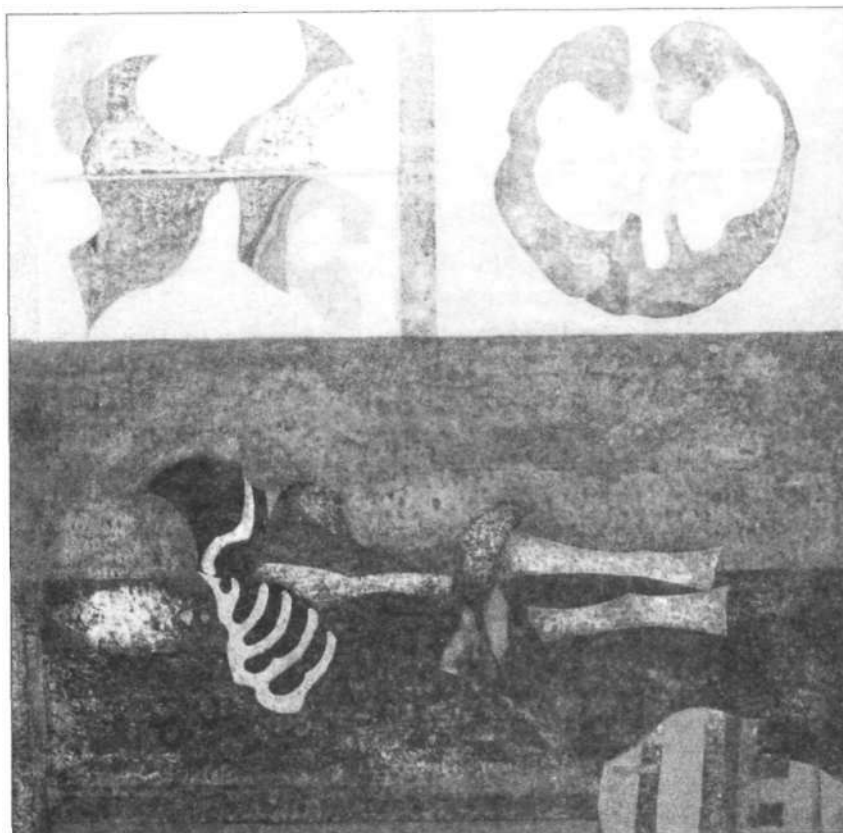
(Illyés Gyula fordítása)

Ezt a balladát költötte tovább a románok Móricz Zsigmondjának nevezett Mihail Sadoveanu, aki a népköltészetet Móriczhoz hasonlóan kiválóan ismerte. *Baltagul (A balta)* című regénye 1930-ban jelent meg románul.

Móricz aligha ismerhette ezt a művét²⁴, mégis szinte ugyanaz a juhásztörténet kerekedik ki a tolluk alól. Vajon egymástól teljesen függetlenül érlelték ki mondani-valójukat, vagy Móricz nagy erdélyi anyaggyűjtő körútjai egyikén találkozhattak egymással s Móricz szóba hozta kedvenc témáját? Móricz Sadoveanu-nak írt 1927. márciusi leveléből²⁵ megtudhatjuk, hogy brassói barátai közvetítésével meghívólevelet kapott Sadoveanu-tól és román íróársaitól Bukarestbe. Egyelőre adatok hiányában nem tudjuk, létrejött-e ez a találkozás, csak műveik szellemi párbeszédére figyelhetünk.

A kisregény váza lényegében megegyezik a *Barbárok*éval, egy juhászt két másik juhász megöl, s elhajtja háromszáz birkáját, felesége kutatja a férje nyomát, utazik, a tél az otthonába kényszeríti, a kutya megtalálja a holttestet. További azonosság, hogy Sadoveanu is idegen külső jegyekkel ruházza fel a gyilkost: *A baltában* a juhász nem veres, nem is cigány, mint Tömörkény novellájában, hanem nyúlászjú. Azonban a román kisregényben a gyilkosságot nem látjuk, törvényes igazságszolgáltatás sincs, a gaztetet az áldozat fia torolja meg, s az elveszett jószág megkerül.

Bodor Béla *Egy történet, két befejezés?* című cikkében²⁶ elmarasztalja a „két nagy népi író”; Sadoveanu-nak „valóságos Hercule Poirot-vá, ha nem Sherlock Hol-

Szekeres Emil • Megemlékezés

mes-szá kell átképeznie egy analfabéta helyi pásztor-feleséget, hogy eljuthasson a kisregényt záró nagyjelene-tig". Idézem: „Ez a csapdahelyzet abból adódik, hogy mindkét író belülről, de idealizáltan próbái ábrázolni egy olyan életformát, amely éppen a történet konfliktu-sában mutatkozik embertelennek, ezért az írónak úgy kell morális ítéletet mondania szereplői fölött, hogy ma-gát az életformát, ami bűnüket gerjeszti a mesék magas-ságába emeli.”

A bírói igazságszolgáltatás hitelességének fő prob-lémáját a filmszerű jelenetkezelés iskolapéldája-ként emlegetett részlet, a kilincsen lógó rézveretes szíj központi szerepében látja: „a hagyományos realizmus eszközei elégtelennek bizonyulnak; mindkét szerzőnek valami meghökentő újdonsággal kell érzésteleníteni az olvasó valóság érzékét. Ezt az eszközt Móricz a korabeli film vágástechnikájában” találta meg. „A beállítás mes-terkél, modoros, hamis. Móricz írói trükköt alkalmazott ott, ahol lényegbe vágó tartalmi problémát kellene meg-oldania. [...] A realizmus „babonája” arra kényszeríti a szerzőket, hogy ismertnek vélt külvilági törvényeknek rendeljék alá hőseik viselkedését és ezek eszményítése érdekében a mű eszközrendszerétől idegen, igénytelen és oda nem illő írói trükköket alkalmazzanak. Ezek pe-dig Móricz esetében lerontják, Sadoveanunál teljesen megsemmisítik a mű várt hatását.” A kritikusnak, vélhet-nénk, igaza van, hiszen Móricz ebben az időben komo-lyan foglalkozott művei megfilmesítésének tervével, sőt filmnovellát is írt.

Már majdnem hagytam magam teljesen meg-győzni, mikor Móricz Zsigmond könyvtárában keresgélve, talán a végső impulzust adó újabb forrásra bukkantam a hódmezővásárhelyi Fejérváry József köny-vében²⁷. Az újságíró-szerkesztő művét 1931 tavaszán, megjelenésekor frissiben küldhette el Móricznak, tudván a téma iránti érdeklődéséről. Ismerték egymást, 1927 márciusában Fejérváry tegező hangú levélben²⁸ hívta meg az író Hódmezővásárhelyre, felolvasóestet tartani. A *szegedi vár kazamatái* című olcsókönyvtári ponyvakiadvány öt kis formátumú kötetéből négyben Rózsa Sándor történetét olvashatjuk. Az ötödikben a ve-gyes témák között akadtam rá Bodri Péter esetére s a ki-lincssel kapcsolatos ominózus „modoros beállítás” egyetlen forrására.

„Midőn L. vizsgálóbíró látta, hogy hamarjában nem boldogul emberével, sötét este volt, s már visszaindítot-ta a rabot magányos börtönébe. B. megkönnyebbült szívvel indult kifelé, az ajtónál egyszerre visszatántoro-dott s merő nézett az ajtókilincsre, melyen a közelébe helyezett gyertya egy rozsdás vérről 'mocsokolt, s vastag hurokra kötött kötelet világított meg. Kebléből nehéz fo-hászok törtek ki, lélegzete megszakadozott, két kezét óvólag terjeszté a kötél felé, s hörgő hangon valamit mormogott. Erre nem volt elkészülve, elárulta magát. Hi-ába szólította föl a vizsgálóbíró, nem merte az ajtót ki-nyitni. Kűszködött magával, újra meg újra hozzálépett az ajtóhoz, egyszer aztán visszafordult s tompa hangon elhőrgé:

- Igen, mi öltük meg Bodrit fiával 300 birkájáért s két szamaráért.” (Az utolsó mondat szinte szó szerint egyezik a *Barbárok* veres juhászának szavaival.)

A *Barbárok* keletkezéstörténetének csak néhány állomását vázolhattuk fel ez alkalommal. Nem eshetett szó többek között Jókai Mór A *lélekidomár* (1889) című regényéről, Móra Ferenc A *Sándor körül* c. cikksorozatáról s természetesen a teljes forrásfeltáró munka sem fejeződött be még. Nem beszéltünk még a kizárólag Móricz művében előforduló öv motívum jelen-téséről sem. Mégis tanulságos lehet számunkra ezen részleges adatok ismertetése, hiszen Móricz forráskezelé-sének sajátos módszerére hívja fel figyelmünket.

Szeli István helyesen állapítja meg tanulmányában, hogy Móricz Zsigmond monográfusai eddig helytelenül ítélték meg írói ösztönzői jelentőségét, s nem foglalkoztak azokkal a „Kodakjukkal fényképező”, másod- és harmad-rendű novellistákkal, újságírókkal, kiktől Móricz bővebben merített, mint azt a Móricz-filológia számon tartja.

Móricz felhasználta Fejérváryt, s másokat is, de nem tudjuk a hódmezővásárhelyi író társ, példá-ul, hogyan fogadta ezt. Tóth László - aki, láttuk, mennyi-re nem tudta mire vélni, hogy a jól megírt Tömörkény-novella után miért kellett még egy Barbárokot is megírni

Móricz e furcsa, témákat reciklikáló eljárását az írókol-legák pártjára állva szemléli. „És hogy nem adott elég-tételt annak a szegény elhunyt Pócsy Miksának, a híres alföldi anekdotázónak sem, akinek holta után kiadott könyvéből oldalakat vett át saját művébe idézője! nélkül, úgy, hogy a tiszteltreméltó halottat falusi kondásnak ne-vezte ki.”²⁹

Vargha Kálmán abban látja e felhőtlen szövegkeze-lést, hogy „Móricz a művet sokszor a mű nyersanyagá-val azonosítja, s az érdekes feltáratlan anyag fontosabb. Ezekben az esetekben nem az olvasó, hanem az író sze-mével nézi az írást, aki az érdekes témához már eleve hozzáképzeli a maga korrekcióját, aki a kész mű helyett inkább azt a lehetőséget látja már, amelyet ő tudott vol-na, vagy ő tudna, ugyanabból az anyagból teremteni.”³⁰

A kutató azonban zavarba kerül, mikor felteszi a kér-dést: Miért volt Móricznak szüksége az életanyag fel-használására, hiszen köztudomású, hogy jegyzetfüzetei amúgy is telve voltak kibontásra váró feljegyzésekkel?

Mi tehát a Barbárokban az egyéni „móriczsig-mondí” élményréteg? A remekmű saját szemé-lyes belső drámájának tükörképe.

Ez a történet 1931 februárjában kezdődött, amikor Móricz beleavatkozott Ady irodalomtörténeti értékelése körüli polémiába. Az irodalmi vita egyre inkább politikai színezetet öltött Pekár Gyula kultuszminiszter hajszájának köszönhetően. Március 1-jén *Az irodalom és a „faji jelleg”* c. cikkében³¹ Móricz a határon túli magyarság kul-túráltságát és összetartását szembeállította az irredenta Magyarország cenzúrázott könyvtáraival és az önképző-körök megnyirbált gondolatszabadságával. A *Barbárok* a leghevesebb támadások idején készült. Április 12-én, azon a napon, mikor a magyar sajtó hemzsegett a hazaáruló-nak bélyegzett Móricz Zsigmond becsmérlésétől, a Pesti Naplóban szép csendben megjelent a magyar novella-irodalom egyik remeke, a Barbárok. Móricz Bodri juhász sorsába saját írói meghurcoltatását, a közéleti-politikai barbárság elleni tiltakozását is beleszötte a sorok között

olvasni tudó beavatottak számára. Ebből a szempontból az is mellékes, vajon Pekár Gyulának vernyeges bajuszáról talál-e adatot a kutató. Móricz a folklór és az irodalom kölcsönhatásában, a forráskezelésnek e formai bravúrában tudta legmegfelelőbbben kifejezni írói hitvallását. A közvélemény nyomására még áprilisban bocsánatot kért nemzetétől, és kijelentette, „nem ragaszkodom ahhoz, hogy jó író vagyok”, mégis kajánul előre mosolygott eljövendő kritikusaik. „Mi az enyém a Barbárokban? A közlés művészete. A leleményt készen kaptam összes motívumában. Az egész mesét s belső fordulatait, s bizonyára azt is mind nekem tulajdonítják.”³²

Jegyzetek

- 1 Az előadás elhangzott 1997. október 10-én a „Hévízi őszi” című tanácskozáson.
- 2 „CASH”, Halálhőrgés a pusztában, Kutyaikkal tépelték szét a csavargót, 07 Magazin, 1996/13, 24-25
- 3 PÉTER László, Barbárok. Móricz Zsigmond forrásai, Kiskunsg, 1968, 12, 164.
- 4 BÁLINT György, A toronyőr visszapillant, II. Bp., 1972, 118.
- 5 Pesti Napló, 1931/82
- 6 KOSZTOLÁNYI Dezső, Barbárok. Móricz Zsigmond új elbeszélései, Nyugat, 1932, I, 235-236.
- 7 Uo., 236-237,

- 8 Uo., 236.
- 9 TÓTH László, A nemzeti szolon sarkában, Nemzeti Újság, 1931. április 19., Nemzeti szalon, 2-3
- 10 SZELI István, A Barbárok egy lehetséges modelljéről, — Utak egymás felé, Újvidék, 1969, 181-191, PÉTER László, I.m., 161-167; valamint Uo., A folklórizmus kérdéséhez (Egy molivum körforgása a népköltészetben, az irodalomban és a filmművészetben), Ethnográfia, 1968/2, 163-169.
- 11 RUSZTI R. J. [REIZNER János], A kecskeméti banda. Korrajz a rablóvilég idejéből. A Szegedi Napló karácsonyi könyve, Szeged, 1 899.
- 12 A kötőfék = Történetek a szegedi betyárvilágból, szerk. BÁLINT Sándor, Szeged, 1961 229-230.
- 13 EDVI Illés Károly, Emlékeim a szegedi várból, Világ, 1923. ápr. 19.
- 14 ORTUTAY Gyula, Tömörkény István, Szeged, 1934, 58-59
- 15 „RIO” [BÉKEFI Antal és PALOTÁS Fausztin], Sótét idők. Történetek a szegedi rablóvilágból gróf Ráday korában, Szeged, 1887.
- 16 TÖMÖRKÉNY István, Vizenjárók és kétékezi munkások, Szeged, 1902, 117-122.
- 17 MÓRA ISTVÁN, Atyámfiai, Bp., 1898.
- 18 MÓRICZ Virág, Tíz év, II. Bp., 1981, 310-311
- 19 MÓRICZ Pál, A szijgyártókról, Élet, 1913, aug. 10. 1012.
- 20 MÓRICZ Zsigmond, Kerek Ferkó, Bp., 1975, 656
- 21 Nyugat, 1930. márc. 16., 443-444
- 22 MÓRICZ Virág, I.m., II, 302
- 23 Román költők antológiája, Bp., 1982.
- 24 SADOVEANU, Mihail, A balta. ford. ARADI Nóra, Bp., 1948.
- 25 PIM Kézirattár, M. 100/8509
- 26 BODOR Béla, Egy történet, két befejezés? Két bizarr írói fogás. Mikroanalízis, CET, 1993, júl.-aug., 67-70,
- 27 FEJÉRVÁRY József, A szegedi vár kazamatái, V, 717-723.
- 28 PIM Kézirattár, M. 100/469.
- 29 TÓTH László, Népi vagy nemzeti irodalom, Nemzeti Újság, 1942. aug. 9 = Móricz Zsigmond irodalmi vitái. Szemelvénygyűjtemény, szerk. NEMESKÉRY Erika és dr. KOVÁCS Géza, Bp., 1979, 77
- 30 VARGHA Kálmán, Móricz Zsigmond és az irodalom, Bp., 1962.
- 31 Nyugat, 1931. márc. 1., 285-287.
- 32 MÓRICZ Virág, I.m., I, 260.

Karay Lajos HORGÁSZ

Felhőkövek közt holdsügér
uszonya tárul, holt sugár.
Késleltetett halál a nyár.
Borzong az ég tükrén a Tér.

Éjféli vízfény. Vadfehér
rablóhalorgiák hinár
s békanyál közt. Aki kivár,
bevághat. Minden ennyit ér.

Nem moccan a tejút konok
harcsája a csillaghomok
alján. Bozsogjatok, küszök!
Dobd vissza, ember, a halad!

Holnap bakancsszeded alatt
megpöndül a pokolküszöb.